

Kvaliteta i stilovi privrženosti adolescenata

Dujček, Ema

Master's thesis / Diplomski rad

2012

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:128315>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-15**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J.J. Strossmayera Osijek

Filozofski fakultet

Odsjek za psihologiju

KVALITETA I STILOVI PRIVRŽENOSTI ADOLESCENATA

Diplomski rad

Ema Dujček

Mentor: doc.dr.sc. Silvija Ručević

Osijek, 2012.

Sadržaj

UVOD.....	1
PROBLEMI I HIPOTEZE.....	6
METODA.....	7
Sudionici i postupak.....	7
Instrumenti.....	7
REZULTATI.....	9
RASPRAVA.....	16
ZAKLJUČAK.....	21
LITERATURA.....	22

Kvaliteta i stilovi privrženosti adolescenata

Sažetak

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati odnos između reaktivne i proaktivne agresije, kvalitete i stilova privrženosti roditeljima, samopoštovanja te psihopatskih tendencija adolescenata. Mjerni instrumenti korišteni u istraživanju su Inventar privrženosti roditeljima i vršnjacima, Upitnik reaktivno–proaktivne agresije, Inventar iskustava u bliskim vezama, Rosenbergova skala samopoštovanja i Inventar psihopatskih osobina mladih. U istraživanju je sudjelovalo 362 učenika srednjih škola od 1. do 4. razreda. Rezultati su pokazali da postoji statistički značajna negativna povezanost između reaktivne i proaktivne agresije i kvalitete privrženosti roditeljima, kao i između kvalitete privrženosti i psihopatskih tendencija. Dobivena je statistički značajna pozitivna povezanost između kvalitete privrženosti roditeljima i samopoštovanja. Utvrđeno je da su kod sigurno privrženih adolescenata psihopatske tendencije i agresivno ponašanje statistički značajno manje izražene, a kvaliteta privrženosti i samopoštovanje su statistički značajno više izražene nego kod nesigurno privrženih adolescenata. Privrženost majci medijator je u odnosu privrženosti ocu i temeljnih oblika agresije, kao i u odnosu samopoštovanja i temeljnih oblika agresije. Osim toga dimenzija psihopatskih tendencija grandioznost-manipulativnost medijator je između privrženosti majci i reaktivne agresije. Dob, grandiozni i manipulativni interpersonalni stil te impulzivno i neodgovorno ponašanje značajni su prediktori reaktivne i proaktivne agresije.

Ključne riječi: reaktivna i proaktivna agresija, privrženost, roditelji, samopoštovanje, psihopatske tendencije

Adolescent attachment quality and attachment style

Abstract

The aim of this study was to examine the relationship between reactive and proactive aggression, quality of attachment to parents, attachment styles, self-esteem and adolescent psychopathic tendencies. The measures used were Inventory of parent and peer attachment, Reactive-Proactive Aggression Questionnaire, The Experiences in Close Relationship Inventory, Rosenberg's self-esteem scale and Youth Psychopathic Traits Inventory. The sample consisted of 362 female and male high school students, grades 1 to 4. Results have shown negative correlation between reactive and proactive aggression and quality of attachment to parents, as between quality of attachment to parents and psychopathic tendencies. There was a positive correlation between the quality of attachment to parents and self-esteem. Securely attached adolescent showed lower rates of aggression and less psychopathic tendencies than insecurely attached adolescent. Unlike insecurely attached adolescent, they are more attached to their parents and have higher self-esteem. Attachment to mother is mediator between attachment to father and aggression, as well as between self-esteem and aggression. Furthermore, the grandiose-manipulative dimension is mediator between attachment to mother and reactive aggression. Age, grandiose and manipulative interpersonal style and impulsive and irresponsible behavior are a significant predictors of reactive and proactive aggression.

Key words: reactive and proactive aggression, attachment, parents, self-esteem, psychopathic tendencies

UVOD

Roditeljsko ponašanje očituje se u stilovima i kvaliteti privrženosti. John Bowlby (1969) prvi je naglasio važnost emocionalne povezanosti koja se razvija između novorođenčeta i njegovog primarnog skrbnika te definirao privrženost kao jaku afektivnu vezu uspostavljenu između djeteta i primarnog skrbnika (obično majke) (Bowlby, 1969). U stresnim situacijama i djeca i odrasli traže podršku i sigurnost bliske osobe koju koriste kao sigurnu bazu. Osim utočišta, u situacijama s kojima se ne mogu sami nositi, ova baza predstavlja i početnu točku iz koje pojedinac proučava okolinu i razvija svoje kompetencije (Waters, Crowell, Corcoran i Treboux, 2002). Posljednjih godina prošireno je shvaćanje privrženosti, pri čemu ona uključuje sve značajne odnose tijekom života, a definira se kao trajna veza koja uključuje jedan sveopći osjećaj sigurnosti, povjerenja, pozitivne komunikacije, prihvaćanja i podržavanja u bliskim vezama (Armsden i Greenberg, 1987). Polazeći od Bowlbyjevog teoretskog okvira, model slike o sebi i slike o drugim ljudima čine osnovne dimenzije iz kojih, ovisno o tome ima li pojedinac pozitivan ili negativan model slike o sebi i drugima, proizlaze četiri tipa privrženosti (sigurna, zaokupljena, plašljiva i odbijajuća privrženost) (Bartholomew i Horowitz, 1991). Radni modeli stvoreni ranije tijekom razvoja moderiraju stvaranje bliskih odnosa kasnije u životu. Svaka interakcija sa značajnim drugima tijekom života, a kojoj pojedinac pridoda osobnu važnost može utjecati na unutarnje radne modele (Bowlby, 1988; prema Mikulincer, Florian, Cowan i Cowan, 2002). Prema teoriji privrženosti može se pretpostaviti da radni modeli, većinom automatski i nesvjesno, određuju i organiziraju naše ponašanje u interakcijama s novim osobama. Posljedica toga je dugotrajni utjecaj rane privrženosti na prirodu bliskih odnosa i cjeloživotni osobni razvoj (Nekić, 2005). Tijekom života mijenjaju se figure privrženosti i snaga odnosa te se može reći da je privrženost dinamična (Ammaniti, van IJzendoorn, Speranza i Tambelli, 2000). U adolescenciji, odnos s roditeljima ne prestaje biti važan, ali dolazi do mijenjanja hijerarhije objekata privrženosti (Lieberman, Doyle i Markiewicz, 1999). Iako roditelji ostaju važni objekt privrženosti, mladi se sve više oslanjaju na podršku vršnjaka. Unatoč tome, roditelji u adolescenciji i dalje služe kao sigurna baza za istraživanje okoline, ali i kao sigurno utočište kojem se adolescent može vratiti ako se nađe u stresnoj okolini (Hazan i Shaver, 1994). Dakle, roditelji predstavljaju izvor zaštite i podrške u procesu individualizacije tijekom kojeg mladi uspostavljaju bliske odnose s drugima (Allen, 2008). Najveću ulogu u promjeni prirode privrženosti imaju stresni događaji, a razdoblje adolescencije se zbog postupnog odvajanja od roditelja upravo smatra razdobljem u kojem se stresni događaji najčešće događaju (Allen, McElhaney, Kuperminc i Jodl, 2004). Mlađoj djeci u stresnim situacijama potrebna je fizička

prisutnost roditelja, dok u kasnom djetinjstvu i adolescenciji imaju potrebu za psihičkom i emocionalnom prisutnosti (Lieberman, Doyle i Markiewicz, 1999). To je emocionalno-kognitivna komponenta privrženosti u obliku povjerenja, uzajamnog poštovanja, očekivanja osjećajnosti i empatije od roditelja (Armsden i Greenberg, 1987). Sigurna privrženost smatra se zaštitnim faktorom koji pomaže u nošenju s teškim životnim situacijama (Hamilton, 2000). Istraživanja su pokazala kako je viša privrženost roditeljima povezana s odgovornom samostalnošću, kompetentnim ponašanjem u školi, socijalnim kompetencijama, psihosocijalnom dobrobiti i srećom, statusom mentalnog zdravlja te je zaštitni faktor tijekom prijelaza s niže na višu obrazovnu razinu (Larose i Boivin, 1998).

Dosadašnja istraživanja ukazuju na važnost privrženosti u javljanju i pojavnim oblicima agresivnog ponašanja. Privrženost roditeljima je negativno i umjereno povezana s agresivnim ponašanjem (Arbona i Power, 2003). Agresivno ponašanje obuhvaća široki raspon ponašanja te se stoga definira na različite načine. Jednu od najopsežnijih definicija ponudili su Baron i Richardson (2004) koji agresivnost definiraju kao bilo koji oblik ponašanja čiji je cilj nanošenje štete ili ozljeđivanje drugog živog bića koje je motivirano da izbjegne takav tretman. Unatoč postojanju brojnih podjela agresivnog ponašanja, novija istraživanja bave se sve više dvama temeljnim oblicima agresivnosti: reaktivnom i proaktivnom. Iako su proaktivna i reaktivna agresija povezane (Little, Henrich, Jones i Hawley, 2003), one predstavljaju teorijski i empirijski različite podtipove agresivnog ponašanja (Fite, Colder i Pelham, 2006). Reaktivna agresija može se definirati kao reakcija na neki vanjski podražaj, događaj ili ponašanje koja uključuje nedostatak inhibicijskih funkcija, smanjuje samokontrolu i povećava impulzivnost. Povezana je s hipotezom frustracija-agresija koja određuje agresiju kao ljutitu i neprijateljsku reakciju na percipiranu prijetnju. Za razliku od reaktivne agresije, proaktivna agresija se odnosi na planirano ponašanje za koje nije potrebno postojanje ljutnje niti provokacije i slična je instrumentalnoj agresiji. U skladu s teorijom socijalnog učenja, proaktivna agresija služi za postizanje nekog cilja (Card i Little, 2007). Smatra se da izlaganje agresiji u obitelji utječe na razvoj proaktivne agresije te je povezana s manjkom roditeljskog discipliniranja i nadzora. Istraživanja su pokazala da su proaktivno agresivna djeca češće svjedoci nasilja među roditeljima. Nadalje, istraživanja pokazuju da proaktivna agresija često ima kasniji početak, a za njezino su održavanje odgovorni agresivni modeli iz okoline (Smithmeyer, Hubbard i Simons, 2000, prema Wolfe i Mash, 2006). Reaktivna agresija razvija se zbog slabe privrženosti skrbniku i povezana je s proživljavanjem traume, uključujući zlostavljanje, vršnjačko odbacivanje i kaotični obiteljski život (Vitaro, Gendreau i Tremblay, 2005). Reaktivno agresivna djeca su emocionalnija i impulzivnija te imaju niže samopoštovanje (Vitaro i Brendgen, 2005). S obzirom na spoznaju da su roditelji prvi i

glavni izvor socijalizacije, kao i važan model za buduće odnose (Berlin, Cassidy i Appleyard, 2008) istraživanja su se usmjerila na rasvjetljavanje uloge privrženosti u razvoju agresije. Prethodna istraživanja su pokazala da sigurno privrženi adolescenti, za razliku od nesigurno privrženih, pokazuju više prosocijalnog ponašanja i manje su agresivni (Allen, Moore, Kuperminc, i Bell, 1998). Slično tome, nalazi istraživanja sugeriraju da su maloljetni prijestupnici više nesigurno privrženi nego njihovi vršnjaci (Arsenio, Shea i Sacks, 2000). Sigurno privrženi adolescenti imaju razvijene kognitivne modele koji im omogućuju adekvatne odnose s roditeljima, ali i s vršnjacima. Nesigurno privrženi adolescenti imaju unutarnji kognitivni model zbog kojeg im drugi ljudi djeluju prijeteće i neprijateljski, a sebe vide kao osobe nevrijedne ljubavi i pažnje (Allen i Land, 1999). Nadalje, istraživanja sugeriraju da je kvaliteta privrženosti povezana s agresivnosti. Prema nalazima istraživanja Buschgens i sur. (2010) adolescenti koji doživljavaju slabu emocionalnu toplinu, visoku razinu odbijanja kao i prezaštićenost od svojih roditelja pokazuju više rastresenosti, agresivnosti i kriminalnog ponašanja. Rezultati ovog istraživanja utvrdili su da roditeljsko odbijanje ima veći utjecaj na agresiju i kriminalno ponašanje nego na druge simptome kao što su nedostatak pažnje, impulzivnost ili hiperaktivnost.

Osim uloge zaštitnog faktora za razvoj agresivnog ponašanja, privrženost roditeljima u adolescenciji i ranoj odrasloj dobi povezana je i sa samopoštovanjem, zadovoljstvom životom, depresivnosti i anksioznosti (Armsden i Greenberg, 1987). Budući da je privrženost povezana s psihološkom prilagodbom, najvjerojatnije kroz djelovanje unutarnjih radnih modela koji predstavljaju osnovnu organizaciju kognicije, emocija i ponašanja, očekuje se manifestiranje privrženosti u raznim aspektima samopoimanja, emocionalnom reagiranju i interpersonalnim odnosima. Dakle, može se očekivati povezanost kvalitete privrženosti sa samopoštovanjem, usamljenošću i zadovoljstvom životom kao vidovima psihološke prilagodbe. Laible, Carlo i Roesch (2004) su u svom istraživanju potvrdili ovu pretpostavku i dobili da je kvaliteta privrženosti roditeljima povezana sa samopoštovanjem, empatijom i prosocijalnim ponašanjem. Mladi koji su privrženiji svojim roditeljima imaju više samopoštovanje. Istraživanja pokazuju da sigurna privrženost s primarnim skrbnicima utječe na razvoj samopoštovanja i emocionalne regulacije (Gomez i McLaren, 2007). Sigurno privrženata djeca imaju pozitivno viđenje sebe i drugih osoba u svojoj okolini. Oni u odnose s vršnjacima unose pozitivna očekivanja te surađuju u postizanju zajedničkog cilja, imaju povjerenje u vršnjake i ne boje se otkrivati drugoj osobi. Isto tako, u različitim odnosima češće iskazuju pozitivne emocije (sreća, iznenađenje) te se bolje suočavaju s negativnim osjećajima (tuga, ljutnja) od nesigurno privrženih vršnjaka. Istraživanja su pokazala da je sigurna privrženost roditeljima povezana s manjom razinom sukoba u

prijateljskim odnosima (Lieberman, Doyle i Markiewicz, 1999). Nesigurno privržena djeca sklonija su razvoju negativne slike sebe i drugih ljudi na način da ne očekuju da će ih drugi razumjeti ili zadovoljiti njihove potrebe. Oni će u određenoj mjeri biti anksiozni i hostilni prema drugim ljudima te teže sklapati bliska prijateljstva (Zimmerman, 2004). Ukupno uzevši, sigurna privrženost djeluje kao zaštitni čimbenik od javljanja različitih društveno neprihvatljivih oblika ponašanja, dok se nesigurna privrženost smatra rizičnim čimbenikom za javljanje i razvoj kasnije psihopatologije, uključujući i psihopatskih tendencija.

Psihopatija je poremećaj koji se sastoji od više komponenti unutar emocionalnog, interpersonalnog i ponašajnog spektra, a koji su okarakterizirani obilježjima poput arogantnog i neiskrenog interpersonalnog stila, površinskog šarma, nedostatka afektivnog iskustva te impulzivnog i neodgovornog ponašajnog stila koji uključuje traženje uzbuđenja i parazitski način života (Cooke, Michie, Hart i Clark, 2004; Farrington, 2005). Vezu između psihopatije i privrženosti prvi je predložio Bowlby (1944). Prema teoriji privrženosti, djeca koja su odbačena od svojih skrbnika ili dolaze iz obitelji koje karakteriziraju poremećeni odnosi pokazuju manje empatije, bezosjećajna su i nesposobna razviti tople odnose s drugima. Time se povećava rizik za teškoće u interpersonalnim odnosima, kao i razvoj psihopatskih tendencija. Sukladno tome, djeca razvijaju unutarnje radne modele o drugima kao nedostojnima povjerenja, empatije i brige (Blair, Mitchell i Blair, 2005; Bowlby, 1969; Greenberg, Speltz, DeKlyen i Jones, 2001; Farrington, 2005). No, odnos između privrženosti i psihopatije još uvijek je nejasan budući da istraživanja sugeriraju različite nalaze. Tako su, na primjer, Fite, Greening i Stoppelbein (2008) utvrdili da postoji povezanost između teškoća u privrženosti i psihopatskih tendencija na dimenziji bezosjećajnost-neemocionalnost te narcisoidnog stila ponašanja. Neki znanstvenici smatraju da je nesigurna privrženost povezana s afektivnim faktorom psihopatije (Catchpole, 2009), dok drugi sugeriraju da nema povezanosti između privrženosti i psihopatije (Holmqvist, 2008; Russell, 2004). Neka su pak istraživanja utvrdila da je samo privrženost ocu povezana sa psihopatijom (Flight i Forth, 2007).

Za razliku od istraživanja odnosa psihopatskih tendencija i privrženosti, istraživanja agresivnog ponašanja nedvojbeno pokazuju da su psihopatske tendencije jedan od najrobusnijih prediktora istog (npr. Andershed, Köhler, Loudon i Hinrichs, 2008). Prema Cooke, Michie, Hart i Clark (2004) antisocijalno ponašanje treba promatrati kao posljedicu, a ne njezin simptom. Istraživanja sugeriraju da se reaktivno agresivno osobe razlikuju od proaktivno agresivnih s obzirom na osobine ličnosti, psihopatske tendencije te s obzirom na vrstu i težinu počinjene agresije (Nouvion, Cherek, Lane, Tcheremissine i Lieving, 2007). Sukladno tome, istraživanja upućuju na to da je proaktivna agresija povezana sa psihopatskim tendencijama (Barry i sur.,

2007). Agresivno ponašanje prijestupnika koji ne pokazuju psihopatske tendencije može se okarakterizirati kao neprijateljska, impulzivna reakcija koja je odgovor na uočenu prijetnju. Za razliku od njih, istraživanja su pokazala da postoji povezanost između psihopatije i cilju usmjerenog nasilja, odnosno proaktivne agresije (Miller i Lynam, 2003).

Ukupno uzevši, adolescencija je razdoblje kada mladi počinju ostvarivati važan zadatak neovisnosti i autonomije od roditelja i usmjeravati se na razvoj prijateljstava koja postaju sve bliskija i važnija. Unatoč tome, roditelji i dalje imaju značajnu ulogu u njihovom životu u obliku pružanja potpore, podrške, povjerenja, uzajamnog poštovanja, osjećajnosti i empatije. Kvaliteta odnosa kojeg roditelj ima prema adolescentu kao i stilovi privrženosti određuje njegove kasnije emocionalne veze s bliskim osobama, ali i njegovo ponašanje i doživljavanje tijekom života. Prema navedenim istraživanjima privrženost je povezana s javljanjem i pojavnim oblicima agresivnosti, psihopatskim tendencijama te samopoštovanjem adolescenata. Ovaj rad usmjeren je upravo na istraživanje tih odnosa zbog utjecaja kojeg imaju na funkcioniranje mladih, psihološku prilagodbu i odnose s drugima tijekom adolescencije, ali i kasnije u životu.

Cilj istraživanja

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati odnos između temeljnih oblika agresije (reaktivne i proaktivne), kvalitete i stilova privrženosti roditeljima, samopoštovanja te psihopatskih tendencija adolescenata.

PROBLEMI I HIPOTEZE

Problemi

- 1) Utvrditi postoji li povezanost između temeljnih oblika agresije (reaktivne i proaktivne), kvalitete i stilova privrženosti roditeljima, samopoštovanja te psihopatskih tendencija kod adolescenata.
- 2) Utvrditi postoji li razlika u agresivnom ponašanju, psihopatskim tendencijama i samopoštovanju s obzirom na tip privrženosti.
- 3) Ispitati doprinos privrženosti, psihopatskih tendencija i samopoštovanja u predikciji agresivnog ponašanja (reaktivnog i proaktivnog).

Hipoteze

Hipoteza 1: Postoji povezanost između temeljnih oblika agresije (reaktivne i proaktivne), kvalitete i stilova privrženosti roditeljima, samopoštovanja te psihopatskih tendencija kod adolescenata. Očekuje se :

- a) negativna povezanost između kvalitete privrženosti roditeljima i agresije.
- b) pozitivna povezanost između kvalitete privrženosti roditeljima i samopoštovanja.
- c) negativna povezanost između kvalitete privrženosti roditeljima i psihopatskih tendencija.

Hipoteza 2: Kod sudionika sa sigurnim stilom privrženosti psihopatske tendencije i agresivno ponašanje bit će značajno manje izraženo, dok će kvaliteta privrženosti i samopoštovanje biti viši u odnosu na sudionike s nesigurnim stilovima privrženosti.

Hipoteza 3: Očekuje se da se na temelju kvalitete privrženosti, samopoštovanja i psihopatskih tendencija može u određenoj mjeri predvidjeti agresivno ponašanje (reaktivno i proaktivno).

METODA

Sudionici i postupak

U istraživanju je sudjelovalo 362 učenika od čega 199 (55%) ženskog spola i 163 (45%) muškog spola. Njih 251 (72,34%) pokazuje siguran stil privrženosti roditeljima, a 96 (27,66%) nesiguran stil, od čega je 141 (73,82%) djevojka sigurno privržena roditeljima, a 50 (26,18%) nesigurno privržena dok je 110 (70,51%) mladića sigurno privrženo roditeljima, a 46 (29,49%) nesigurno privrženo. Uzorak je prigodan i čine ga učenici gimnazije (24,6%, od čega je 68,97% sigurno privrženo, a 31,03% nesigurno privrženo) i strukovnih četverogodišnjih škola: Ekonomsko-birotehničke škole (24,3%, od čega je 65,85% učenika sigurno privrženo, a 34,15% nesigurno privrženo), Srednje škole Matije Antuna Reljkovića (25,7%, od čega je 74,16% učenika sigurno privrženo, a 25,84% nesigurno privrženo) te Srednje medicinske škole (25,4%, od čega je 79,78% učenika sigurno privrženo, a 20,22% nesigurno privrženo) u Slavskom Brodu. Dob sudionika je između 14 do 19 godina, s prosjekom od 16,00 ($SD=1,18$). Prije same provedbe nacrt istraživanja odobrilo je Etičko povjerenstvo Studija psihologije Filozofskog fakulteta u Osijeku. Odobrenje je dobiveno i od ravnatelja svih škola u kojima je provedeno istraživanje. Istraživanje je provedeno tijekom rujna 2012. godine. Upitnici su primijenjeni grupno za vrijeme nastave (na satu razrednika), a ispunjavanje trajalo je oko 30 minuta. Prije

ispunjavanja upitnika sudionicima je dana opća uputa kojom je objašnjena svrha ispitivanja te se naglasila anonimnost podataka. Sudionike se zamolilo da odgovaraju što iskrenije te ih se upozorilo da nema točnih i netočnih odgovora. Nakon što su upitnici podijeljeni, sudionike se uputilo na samostalan rad i čitanje upute koja prethodi svakom upitniku te su mogli odustati u bilo kojem trenutku.

Instrumenti

Inventar privrženosti roditeljima i vršnjacima (IPPA; Inventory of parent and peer attachment) (Armsden i Greenberg, 1987). Upitnik mjeri kvalitetu privrženosti, a sastoji se od 25 čestica (za svakoga roditelja) koje su zasićene trima faktorima: (1) Povjerenje, (2) Komunikacija te (3) Otudjenost. Za svaku tvrdnju odgovara se na skali Likertova tipa od pet stupnjeva od "1 – gotovo nikad" do "5 – uvijek točno ili gotovo uvijek točno", pri čemu niži rezultat označava nižu kvalitetu privrženosti. U ovom su istraživanju korišteni samo ukupni rezultati na Inventaru privrženosti roditeljima (majci i ocu) kako bi se dobio uvid u opću privrženost. Pouzdanosti tipa unutarnje konzistencije (Cronbach alfa) iznose $\alpha = ,92$ za majku i $\alpha = ,94$ za oca. Korelacije između pojedinih dimenzija kreću se $r =$ od ,27 do ,79 za majku i $r =$ od ,27 do ,81 za oca. U oba slučaja najveće korelacije su između dimenzija Povjerenje i Komunikacija.

Upitnik reaktivno–proaktivne agresije (RPQ; Reactive–Proactive Aggression Questionnaire) (Raine i sur., 2006) namijenjen je djeci i adolescentima. Sastavljen je od 23 čestice kojima se mjere reaktivna (11 čestica) i proaktivna (12 čestica) fizička ili verbalna agresivnost. Zadatak sudionika je da za svaku česticu procijene koliko su se često ponašali na opisani način, pri čemu 0 označava da se nikad nisu tako ponašali, 1 da su se ponekad tako ponašali, a 2 da su se često tako ponašali. Ukupni se rezultat i rezultat na dvije podljestvice formira zbrajanjem odgovora na pojedinim česticama. Korelacija između podljestvica reaktivne i proaktivne agresije iznosi $r = ,66$ $p < ,01$, dok je pouzdanost tipa unutarnje konzistencije (Cronbach alfa) $\alpha = ,87$ za cijeli upitnik, $\alpha = ,66$ za podljestvicu reaktivna agresija i $\alpha = ,80$ za podljestvicu proaktivna agresija.

Inventar iskustava u bliskim vezama (Kamenov i Jelić, 2003). Upitnik sadrži 18 čestica. Zadatak sudionika pri ispunjavanju Inventara je izražavanje stupnja slaganja sa svakom od navedenih tvrdnji, na skali od 7 stupnjeva (1 – uopće se ne slažem, 4 – niti se slažem niti se ne slažem, 7 – potpuno se slažem). Rezultat sudionika određuje se zbrajanjem procjena za odgovarajuće čestice svake pojedine skale uz prethodno rekodiranje tri čestice. Posebno se zbrajaju bodovi na parnim česticama jer se one odnose na dimenziju anksioznosti (strah od odbijanja ili napuštanja) i na neparnim česticama jer se one odnose na dimenziju izbjegavanja

(doživljaj neugode zbog bliskosti i ovisnosti o drugima). Tip privrženosti sudionika određen je na temelju njegovih rezultata na dimenzijama anksioznosti i izbjegavanja. Mogući raspon rezultata iznosi od 9 do 63 kod svake skale, gdje niži rezultat ukazuje na niže izraženu pojedinu dimenziju privrženosti kod ispitanika. U ovom istraživanju, sudionici su podijeljeni u dvije kategorije: sigurno i nesigurno privrženi. Sigurno privrženi sudionici su oni koji su na obje skale postigli niske rezultate, dok su svi ostali sudionici svrstani u kategoriju nesigurno privrženih. Prema tome, sudionici sa zaokupljenim, odbijajućim i plašljivim stilom pripadaju istoj kategoriji nesigurno privrženih. Pouzdanost tipa unutarnje konzistencije (Cronbach alfa) iznosi $\alpha = ,85$, a za dimenziju izbjegavanja $\alpha = ,76$.

Rosenbergova skala samopoštovanja (RSES; Rosenberg's self-esteem scale) (1965; prema Bezinović, 1988) je mjera globalnog samopoštovanja tj. mjera globalne vrijednosne orijentacije prema sebi koja se sastoji od 10 čestica koje se procjenjuju na skali od 0 "u potpunosti netočno" do 4 „u potpunosti točno“. Pet tvrdnji je definirano u pozitivnom i pet u negativnom smjeru. Rezultat se dobiva zbrajanjem svih čestica, s tim da se negativno postavljene tvrdnje obrnuto boduju. Viši rezultat ukazuje na više samopoštovanje. Pouzdanost tipa unutarnje konzistencije (Cronbach alfa) dobivena u ovom istraživanju iznosi $\alpha = ,86$.

Inventar psihopatskih osobina mladih (YPI; Youth Psychopathic Traits Inventory) (Andershed i sur., 2002). Inventar je namijenjen mjerenju psihopatskih osobina mladih u dobi od 12 do 18 godina. Sastoji se od 50 tvrdnji za koje sudionik na skali Likertovog tipa od četiri stupnja treba odrediti u kolikoj se mjeri neka tvrdnja odnosi na njega. Čestice inventara organizirane su u 10 podljestvica: (1) neiskreni šarm, (2) grandioznost, (3) laganje, (4) manipulacija, (5) bezosjećajnost, (6) neemocionalnost, (7) izostanak kajanja, (8) impulzivnost, (9) traženje uzbuđenja i (10) neodgovornost. Navedene subskale čine tri međusobno povezana faktora: koje čine tri međusobno povezana faktora: Faktor Grandioznost-Manipulativnost, Faktor Bezosjećajnost-Neemocionalnost i Faktor Impulzivnost-Neodgovornost. Korelacije između pojedinih dimenzija kreću se $r =$ od ,43 do ,48, $p < ,01$ dok pouzdanost tipa unutarnje konzistencije (Cronbach alfa) za cijeli upitnik iznosi $\alpha = ,91$. Pouzdanosti tipa unutarnje konzistencije (Cronbach alfa) za dimenziju Grandioznost-Manipulativnost iznose $\alpha = ,91$, za dimenziju Bezosjećajnost-Neemocionalnost $\alpha = ,72$ te za dimenziju Impulzivnost-Neodgovornost $\alpha = ,83$.

REZULTATI

Prije testiranja hipoteza, izračunata je deskriptivna statistika, a rezultati su prikazani u Tablici 1.

Tablica 1. Rezultati deskriptivne analize za kvalitetu privrženosti, agresivno ponašanje, samopoštovanje i psihopatske tendencije

Varijable	M	SD	T-min	T-max	P-min	P-max
Privrženost majci-povjerenje	4,29	0,60	1,00	5,00	1,40	5,00
Privrženost majci-komunikacija	3,78	0,79	1,00	5,00	1,00	5,00
Privrženost majci-otuđenost	3,89	0,75	1,00	5,00	1,17	5,00
Privrženost ocu-povjerenje	4,06	0,85	1,00	5,00	1,00	5,00
Privrženost ocu-komunikacija	3,36	0,95	1,00	5,00	1,00	5,00
Privrženost ocu-otuđenost	3,76	0,84	1,00	5,00	1,00	5,00
Reaktivna agresija	0,94	0,35	0,00	2,00	0,00	2,00
Proaktivna agresija	0,29	0,29	0,00	2,00	0,00	1,54
Samopoštovanje	3,84	0,72	1,00	5,00	1,00	6,33
Psihopatske tendencije: G-M	1,92	0,52	1,00	4,00	1,00	3,70
Psihopatske tendencije: B-N	2,15	0,42	1,00	4,00	1,20	3,53
Psihopatske tendencije: I-N	2,51	0,49	1,00	4,00	1,33	4,00

* $p < ,05$; G-M = grandioznost-manipulativnost; B-N = bezosjećajnost-neemocionalnost; I-N = impulzivnost-neodgovornost; T-min = teorijski minimum; T = max-teorijski maksimum; P = min- postignuti minimum; P = min-postignuti maksimum

Rezultati testiranja normaliteta distribucija pojedinih varijabli Kolmogorov-Smirnovim testom pokazali su da se distribucije rezultata većine varijabli ne razlikuju statistički značajno od normalne distribucije. Jedini izuzetak je distribucija rezultata na dimenziji Bezosjećajnost-Neemocionalnost. S obzirom na značajno odstupanje od normalne distribucije provedena je odgovarajuća transformacija, tj. drugi korijen (Tabachnick i Fidell, 2007). U svaku od analiza uključena je transformirana varijabla Bezosjećajnost-Neemocionalnost.

Povezanost između temeljnih oblika agresije (reaktivne i proaktivne), kvalitete i stilova privrženosti roditeljima, samopoštovanja te psihopatskih tendencija kod adolescenata

Kako bi se ispitaio odnos temeljnih oblika agresije (reaktivne i proaktivne), kvalitete privrženosti roditeljima, samopoštovanja te psihopatskih tendencija izračunati su koeficijenti korelacije, a rezultati su prikazani u Tablici 2.

Tablica 2. Korelacije između kvalitete privrženosti roditeljima, temeljnih oblika agresije (reaktivne i proaktivne), samopoštovanja te psihopatskih tendencija adolescenata

	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
1. Reaktivna agresija	,66**	-,25**	-,22**	-,15**	,39**	,30**	,43**
2. Proaktivna agresija	-	-,37**	-,24**	-,15**	,51**	,39**	,49**
3. Privrženost majci		-	,45**	,33**	-,34**	-,31**	-,26**
4. Privrženost ocu			-	,32**	-,14**	-,16**	-,14**
5. Samopoštovanje				-	,06	-,02	-,15**
6. Psihopatske tendencije: G-M					-	,46**	,49**
7. Psihopatske tendencije: B-N						-	,43**
8. Psihopatske tendencije: I-N							-

** $p < ,01$; G-M = grandioznost-manipulativnost; B-N = bezosjećajnost-neemocionalnost; I-N = impulzivnost-neodgovornost

Iz Tablice 2 može se vidjeti da su gotovo sve korelacije statistički značajne. Jedini izuzetak su korelacije između samopoštovanja i dviju dimenzija psihopatskih tendencija, odnosno grandioznog i manipulativnog interpersonalnog stila te bezosjećajnog i neemocionalnog afektivnog stila. U skladu s očekivanjima, utvrđena je statistički značajna negativna, iako niska, povezanost između temeljnih oblika agresije (reaktivne i proaktivne) i kvalitete privrženosti dvama roditeljima. Nadalje, utvrđena je statistički značajna niska i pozitivna povezanost između kvalitete privrženosti majci i samopoštovanja. Slično tome, utvrđena je značajna pozitivna povezanost privrženosti ocu i samopoštovanja. Kvaliteta privrženosti majci i tri dimenzije psihopatskih tendencija su značajno i negativno, iako nisko povezane. Slični rezultati utvrđeni su i za kvalitetu privrženosti ocu. No, korelacije između privrženosti majci i različitih dimenzija psihopatskih tendencija više su od onih dobivenih za privrženost ocu.

Razlika u agresivnom ponašanju, psihopatskim tendencijama i samopoštovanju s obzirom na tip privrženosti

Kako bi se ispitalo postoji li razlika u agresivnom ponašanju, psihopatskim tendencijama i samopoštovanju između sigurno i nesigurno privrženih adolescenata izračunata je analiza varijance (ANOVA) uz Bonferronijevu korekciju razine rizika. Rezultati su prikazani u Tablici 3. Kao veličina učinka korištena je kvadrirana parcijalna eta (η_p^2) (Tabachnick i Fidell, 2007). Prema Cohenu (1988) granične vrijednosti za ovaj indikator su sljedeće: .01 = mali učinak, .06 = srednja veličina učinka, te .14 = veliki učinak.

Tablica 3. Rezultati analize varijance sa stilom privrženosti kao nezavisnom varijablom

Zavisne varijable	Nezavisna varijabla-stil privrženosti	M	SD	F	η_p^2
Privrženost majci	Sigurni	12,51	1,53	101,67**	,23
	Nesigurni	10,47	1,92		
Privrženost ocu	Sigurni	11,78	2,03	64,88**	,16
	Nesigurni	9,65	2,50		
Reaktivna agresija	Sigurni	0,88	0,33	23,25**	,07
	Nesigurni	1,08	0,38		
Proaktivna agresija	Sigurni	0,23	0,24	31,23**	,09
	Nesigurni	0,42	0,35		
Samopoštovanje	Sigurni	4,00	0,63	21,34**	,06
	Nesigurni	3,60	0,87		
Psihopat : G-M	Sigurni	1,83	0,49	15,82**	,05
	Nesigurni	2,08	0,56		
Psihopat : B-N	Sigurni	2,06	0,40	32,11**	,09
	Nesigurni	2,34	0,40		
Psihopat : I-N	Sigurni	2,43	0,48	16,01**	,05
	Nesigurni	2,70	0,50		

** $p < ,01$; η_p^2 = veličina učinka; G-M = grandioznost-manipulativnost; B-N = bezosjećajnost-neemocionalnost; I-N = impulzivnost-neodgovornost

Analizom varijance utvrđene su značajne razlike između različitih stilova privrženosti s obzirom na kvalitetu privrženosti majci i kvalitetu privrženosti ocu, temeljne oblike agresije (reaktivnu i proaktivnu), samopoštovanje te tri dimenzije psihopatskih tendencija (grandioznost - manipulativnost, bezosjećajnost - neemocionalnost i impulzivnost - neodgovornost).

Kod sigurno privrženih adolescenata, psihopatske tendencije i agresivno ponašanje su u prosjeku manje izražene, dok su kvaliteta privrženosti majci i ocu te samopoštovanje izraženiji nego kod nesigurno privrženih adolescenata. Veličine učinaka (kvadrirana parcijalna eta)

utvrđenih razlika kreću se od male za dimenziju grandioznost - manipulativnost do velike za privrženosti majci i privrženost ocu.

Doprinos privrženosti, psihopatskih tendencija i samopoštovanja u predikciji agresivnog ponašanja (reaktivnog i proaktivnog)

Kako bismo odgovorili na treći postavljeni problem, provedene su dvije hijerarhijske analize. U prvoj hijerarhijskoj analizi kriterij je bila reaktivna agresija (Tablica 4), a u drugoj proaktivna agresija (Tablica 5). U obje hijerarhijske regresijske analize, kao prediktori u prvom koraku uključene su sociodemografske varijable (dob, spol), u drugom samopoštovanje, u trećem privrženost ocu i majci, a u četvrtom tri dimenzije psihopatskih tendencija. Rezultati za reaktivnu agresiju kao kriterij prikazani su u Tablici 4.

Tablica 4. Rezultati hijerarhijske regresijske analize za kriterij reaktivne agresije

Agresija	Model	Varijable	β	R ²	F
Reaktivna	1.korak	Dob	,13**	,02**	3,7
		Spol	,08**		
	2. korak	Dob	,15**	,05**	6,21
		Spol	-,10		
		Samopoštovanje	-,18**		
	3. korak	Dob	,14**	,10**	8,06
		Spol	-,06		
		Samopoštovanje	-,08		
		Privrženost majci	-,19**		
		Privrženost ocu	-,10		
		4.korak	Dob		
	Spol	,01			
	Samopoštovanje	-,07			
	Privrženost majci	-,05			
	Privrženost ocu	-,09			
	Psihopatske tendencije : G-M	,15**			
Psihopatske tendencije: B-N	,07				
Psihopatske tendencije: I-N	,30**				

* $p < ,05$; ** $p < ,01$; *** $p < ,001$; G-M = grandioznost-manipulativnost; B-N = bezosjećajnost-neemocionalnost; I-N = impulzivnost-neodgovornost

U prvom koraku, značajnim prediktorima reaktivne agresije pokazali su se dob i spol. Rezultati sugeriraju da mladići i stariji sudionici postižu više rezultate na skali reaktivne agresije. U drugom koraku, samopoštovanje je značajni negativni prediktor reaktivne agresije. Dakle, mladi koji postižu niže rezultate na skali samopoštovanja iskazuju više reaktivne agresije. U trećem koraku, značajni prediktori reaktivne agresije su dob i kvaliteta privrženost majci. Ovi rezultati nisu očekivani s obzirom na rezultate prikazane u Tablici 2. Naime, utvrđena je značajna negativna povezanost samopoštovanja, kao i kvalitete privrženosti ocu s reaktivnom agresijom. Dodatnim analizama provjere medijacijskog učinka utvrđeno je da samopoštovanje prestaje biti značajnim prediktorom reaktivne agresije kada se u regresijsku analizu uključi privrženost majci. Slično tome, i privrženost ocu prestaje biti značajnim prediktorom nakon uključivanja varijable privrženost majci. Ukupno uzevši, ovi rezultati sugeriraju da su učinci samopoštovanja i privrženosti ocu na reaktivnu agresiju posredovani privrženosti majci. U posljednjem koraku u hijerarhijsku regresijsku analizu uvedene su tri dimenzije psihopatskih tendencija. Pri tome su se značajnim prediktorima pokazale dimenzije grandioznost-manipulativnost i impulzivnost-neodgovornost. Dakle, osobe kod kojih je izraženiji grandiozni i manipulativni interpersonalni stil te impulzivno i neodgovorno ponašanje pokazuju i više reaktivne agresije. No, uključivanjem psihopatskih tendencija privrženost majci više nije značajni prediktor. Provjerom medijacijskog učinka utvrđeno je da privrženost majci prestaje biti značajnim prediktorom reaktivne agresije kada se u četvrti korak uključi dimenzija grandioznost-manipulativnost. Taj rezultat sugerira da je učinak privrženosti majci na reaktivnu agresiju posredovan grandioznim i manipulativnim interpersonalnim stilom.

Tablica 5. Rezultati hijerarhijske regresijske analize za kriterij proaktivne agresije

Agresija	Model	Varijable	B	R ²	F
Proaktivna	1.korak	Dob	,12**	,04**	7,0
		Spol	-,17**		
	2. korak	Dob	,13**	,07**	8,52
		Spol	-,19**		
		Samopoštovanje	-,18**		
	3. korak	Dob	,12**	,18**	14,53
		Spol	,14**		
		Samopoštovanje	-,05		
		Privrženost majci	-,32**		
		Privrženost ocu	-,06		
		4.korak	Dob		
	Spol	-,05			
	Samopoštovanje	-,08			
	Privrženost majci	-,13**			
	Privrženost ocu	-,06			
	Psihopatske tendencije : G-M	,30**			
	Psihopatske tendencije: B-N	,10			
Psihopatske tendencije: I-N	,23**				

* $p < ,05$; ** $p < ,01$; *** $p < ,001$; G-M = grandioznost-manipulativnost; B-N = bezosjećajnost-neemocionalnost; I-N = impulzivnost-neodgovornost

U prvom koraku, značajnim prediktorima proaktivne agresije pokazali su se dob i spol. Slično rezultatima za reaktivnu agresiju, mladići i stariji sudionici postižu više rezultate na skali proaktivne agresije. U drugom koraku, samopoštovanje je značajni negativni prediktori proaktivne agresije. Dakle, mladi koji postižu niže rezultate na skali samopoštovanja iskazuju i više proaktivne agresije. Nakon uključivanja varijabli privrženost majci i privrženost ocu u trećem koraku, značajnim prediktorima proaktivne agresije su se pokazali dob, spol i privrženost majci. Slično rezultatima za reaktivnu agresiju, dodatne analize provjere medijacijskog učinka pokazale su da samopoštovanje prestaje biti značajnim prediktorom proaktivne agresije kada se u regresijsku analizu uključi privrženost majci. Slično tome, i privrženost ocu prestaje biti značajnim prediktorom nakon uključivanja varijable privrženost majci. Ukupno uzevši, ovi rezultati sugeriraju da su učinci samopoštovanja i privrženosti ocu na proaktivnu agresiju posredovani privrženosti majci. U posljednjem koraku uvedene su tri dimenzije psihopatskih

tendencija. Pri tome su se značajnim prediktorima pokazale dimenzije grandioznost-manipulativnost i impulzivnost-neodgovornost. Dakle, osobe koje postižu viši rezultat na tim dimenzijama psihopatskih tendencija iskazuju i više proaktivne agresije. Iako je spol bio značajni prediktor u prva tri koraka, uvođenjem dimenzija psihopatskih tendencija u posljednjem koraku nije se pokazao kao značajni prediktor proaktivne agresije.

Općenito, značajnim prediktorima proaktivne i reaktivne agresije pokazali su se dob, grandiozni i manipulativni interpersonalni stil te impulzivno i neodgovorno ponašanje. Za oba oblika agresivnog ponašanja utvrđeno je da su učinci privrženosti ocu i samopoštovanja posredovani privrženosti majci. Za razliku od reaktivne agresije, značajnim negativnom prediktorom proaktivne agresije se pokazala privrženost majci. Uključeni prediktori objašnjavaju 26% varijance reaktivne agresije i 40% varijance proaktivne agresije.

RASPRAVA

Cilj ovog istraživanja bio je ispitati odnos između temeljnih oblika agresije (reaktivne i proaktivne), kvalitete i stilova privrženosti roditeljima, samopoštovanja te psihopatskih tendencija adolescenata.

Rezultati su pokazali da postoji statistički značajna negativna povezanost između temeljnih oblika agresije (reaktivne i proaktivne) i kvalitete privrženosti majci i kvalitete privrženosti ocu. Adolescenti koji su privrženiji svojim roditeljima pokazuju značajno manje agresivnog ponašanja. Ovaj nalaz je očekivan i u skladu s prethodnim istraživanjima koja su pokazala da je viša kvaliteta privrženosti povezana s manje agresivnog ponašanja. Adolescenti koji imaju odnos s roditeljem koji je okarakteriziran odbacivanjem, nedostatkom komunikacije i povjerenja skloniji su pokazivati svoje nezadovoljstvo kroz agresivno ponašanje (Laible, Carlo i Raffaelli, 2000). Suprotno tome, adolescenti koji su visoko privrženi svojim roditeljima pokazuju značajno manje delinkventnog ponašanja (Allen, Moore, Kuperminc i Bell, 1998). Prethodna istraživanja sugeriraju da svaki od odnosa (s majkom, ocem i vršnjacima), unatoč sličnostima, pokazuje jedinstvene karakteristike i različit učinak na razvoj adolescenata (Laible, Carlo i Raffaelli, 2000). Mogućnost da postoji različit utjecaj majke i oca ima potporu u istraživanjima koja su pokazala da je privrženost ocu prediktor agresivnosti. Onaj nalaz je potvrđen i u prijašnjim istraživanjima te je moguće da očinska figura igra važnu ulogu u razvoju eksternaliziranih problema koji uključuju i agresiju (Liu, 2008). Suprotno tome, u ovom istraživanju dobivena je podjednaka povezanost privrženosti majci i ocu s reaktivnom i proaktivnom agresijom. Osim toga, hijerarhijskom regresijskom analizom utvrđeno je da je samo privrženost majci značajni prediktor proaktivne agresije, dok je učinak privrženosti ocu na oba oblika agresije posredovan privrženosti majci. Razlozi mogućih razlika u nalazima navedenih istraživanjima mogu biti u drugačijem pristupu istraživanja privrženosti i agresivnosti. Ispitujući relativni doprinos pojedinih dimenzija privrženosti dobiva se bolji uvid u doprinos pojedinih dimenzija privrženosti za javljanje agresivnog ponašanja.

U skladu s prethodnim istraživanjima (npr. Mattanah, Hancock i Brand, 2004; Fass i Tubman, 2002; Hiester, Nordstrom i Swenson, 2009; Laible, Carlo, i Roesch, 2000), utvrđena je pozitivna povezanost između kvalitete privrženosti roditeljima i samopoštovanja. U ovom istraživanju utvrđena je podjednaka povezanost privrženosti dvama roditeljima i samopoštovanja.

Nadalje, utvrđen je negativan odnos kvalitete privrženosti majci i triju dimenzija psihopatskih tendencija. Slični rezultati utvrđeni su i za kvalitetu privrženosti ocu. I ranija

istraživanja sugeriraju negativan odnos kvalitete privrženosti i psihopatskih tendencija kod mladih. Tako su, na primjer, Kosson, Cyterski, Steurwald, Neumann i Walker-Mathews (2002) utvrdili da su osjećaji bliskosti i povezanosti s obitelji negativno povezani s psihopatskim tendencijama. Temeljeno na njihovom istraživanju, Flight i Forth (2007) provjeravale su povezanost privrženosti majci i privrženosti ocu i psihopatskih tendencija. Iako je uzorak bio mali i činili su ga samo muški prijestupnici, utvrđeno je da mladići koji su nisko privrženi ocu pokazuju izraženije psihopatske tendencije. Suprotno tome, Gao, Raine, Chan, Venables i Mednick (2010) su utvrdili da je niska majčinska briga najjače povezana s psihopatskim tendencijama u odrasloj dobi. Ovakav rezultat upućuje na postojanje većeg i značajnijeg utjecaja majke na emocionalni razvoj djeteta. Majke su više u kontaktu s djecom i njima se bave više od očeva zbog čega se majčino ponašanje smatra utjecajnijim na razvoj djeteta. Za razliku od toga, nije pronađena povezanost između očinske brige i psihopatije, međutim utvrđena je povezanost slabe očinske zaštite i psihopatskih tendencija. Ovo istraživanje ima nekih nedostataka te se rezultati ne mogu generalizirati zbog malog uzorka koji je kulturno i etnički jedinstven. Nadalje, Pardini, Lochman i Powell (2007) su proučavali odnos između roditeljske topline i psihopatske dimenzije bezosjećajnost-neemocionalnost na uzorku agresivne djece. Hipoteza istraživača bila je da odnos s roditeljima tijekom vremena dovodi do promjena u psihopatskoj dimenziji bezosjećajnost-neemocionalnost. Učenici uključeni u istraživanje praćeni su tijekom jednogodišnjeg razdoblja, a rezultati su pokazali da je kod djece koja su manje fizički kažnjavana i koja su svoje roditelje doživljavala kao tople i uključene smanjena mogućnost razvoja bezosjećajnog i neemocionalnog afektivnog stila, kao i antisocijalnog ponašanja.

U skladu s postavljenim hipotezama i rezultatima ranijih istraživanja, pokazalo se da su kod sigurno privrženih adolescenata psihopatske tendencije i agresivno ponašanje značajno manje, a kvaliteta privrženosti i samopoštovanje značajno više izraženi nego kod nesigurno privrženih adolescenata. Nekoliko istraživanja iz područja privrženosti i adolescentskog funkcioniranja (npr. LeCroy, 1988; Barnes i Farrell, 1992; Deković, 1999; Laible, Carlo, i Rafaelli, 2000; Dykas, Ziv i Cassidy, 2008) utvrdilo je da adolescenti koji imaju topao i blizak odnos s roditeljima iskazuju manje problema u ponašanju, više su prosocijalni, rjeđe su žrtve nasilja i manje su agresivni. Nadalje, Smojver-Ažić (1999) je u svom istraživanju provjeravala odnos privrženosti i samopoštovanja, a rezultati koje je dobila idu u prilog našoj hipotezi. Adolescenti koji su sigurno privrženi roditeljima pokazuju više samopoštovanja, zadovoljniji su i manje usamljeni. Sličan rezultat dobiven je i u istraživanju koje je ispitivalo odnos stilova privrženosti, samopoštovanja i zdravstvenog ponašanja. Sigurno privrženi sudionici imali su više samopoštovanja i izvještavali su o boljim zdravstvenim ponašanjima za razliku od nesigurno

privrženih, a sudionici s odbijajućim stilom privrženosti imali su više samopoštovanje od ostalih nesigurnih skupinama (Huntsinger i Luecken, 2004). Collins i Read (1990) su na studentskoj populaciji utvrdili značajnu povezanost samopoštovanja i privrženosti. Njihovi rezultati govore da pojedinci sa sigurnim stilom privrženosti imaju pozitivnije mišljenje o sebi od onih s izbjegavajućim stilom privrženosti. Vrlo je vjerojatno da toplina i roditeljsko prihvaćanje pružaju djeci osjećaj pripadanja i kompetencije što posljedično rezultira njihovoj pozitivnoj slici o sebi (Carolson, Uppal i Prosser, 2000).

Istraživanja u kojima se ispitivao odnos stilova privrženosti i psihopatskih tendencija podržavaju rezultate dobivene u ovom istraživanju. Naime, postoji opće slaganje da su poteškoće vezane uz privrženost povezane sa psihopatijom (Bowlby, 1944; Blair, Mitchell i Blair, 2005). Prethodna istraživanja su pokazala da je sigurna privrženost primarni zaštitni faktor razvoja psihopatologije, nasilničkog ponašanja te antisocijalnih obrazaca mišljenja, ponašanja i interakcija (Levy i Orlans, 2000; prema Levy, 2001). Nesigurna privrženost pokazala se i značajnim faktorom rizika za razvoj poremećaja u ponašanju djece i adolescenata. Tako su Fite, Greening i Stoppelbein (2008) koristeći se roditeljskim iskazima utvrdili da roditelji koji izvještavaju o poteškoćama vezanim uz privrženost sa svojom djecom ujedno izvještavaju o svojoj djeci kao sklonijoj psihopatskim tendencijama, osobito bezosjećajnom i neemocionalnom afektivnom stilu. Nedostatak ovog istraživanja upravo je oslanjanje isključivo na roditeljske iskaze što dovodi do pristranosti i socijalno poželjnog odgovaranja na način da roditelji ovisno o privrženosti prikazuju svoju djecu kao više ili manje skloniju psihopatskim tendencijama.

Treći problem ovog istraživanja bio je ispitati doprinos privrženosti majci i ocu, psihopatskih tendencija i samopoštovanja u predikciji agresivnog ponašanja (reaktivnog i proaktivnog). Utvrđeno je da stariji sudionici iskazuju više i reaktivne i proaktivne agresije. Suprotno očekivanjima, spol se nije pokazao značajnim prediktorom temeljnih oblika agresije. Nadalje, u skladu s prethodnim istraživanjima (npr. Ručević i Duvnjak, 2010), samopoštovanje je značajni negativni prediktor i reaktivne i proaktivne agresije. Suprotno tome, neka istraživanja su pokazala da je proaktivna agresija povezana s visokim, a reaktivna agresivnost s niskim samopoštovanjem (Dodge, Lochman, Harnish, Bates i Pettit, 1997). Nadalje, neka istraživanja su pokazala da su osobe s niskim samopoštovanjem sklone eksternaliziranim problemima poput delinkvencije i antisocijalnog ponašanja (Fergusson i Horwood, 2002; Sprott i Doob, 2000), dok druga istraživanja nisu uspjela pronaći povezanost između niskog samopoštovanja i eksternaliziranih problema u ponašanju (Bynner, O'Malley, i Bachman, 1981). Slično tome, povezanost nije nađena ni između niskog općeg samopoštovanja i laboratorijskih mjera agresije (Bushman i Baumeister, 1998; Kirkpatrick, Waugh, Valencia i Webster, 2002). Općenito,

rezultati ovih istraživanja sugeriraju da samopoštovanje nije uniformno povezano s agresivnim ponašanjem.

Slično prethodnim istraživanjima, npr. Ručević i Duvnjak (2010), privrženost majci je negativni prediktor temeljnih oblika agresije. Rezultati jednog longitudinalnog istraživanja upućuju na to da adolescenti koji su visoko privrženi roditeljima pokazuju manje problema u ponašanja godinu dana poslije. Odnos s roditeljem kojega adolescent percipira pozitivnim umanjuje njegovu sklonost da se ponaša agresivno i krši pravila. Isto tako, ako adolescent percipira svoj odnos s roditeljima negativnim i okarakteriziranim otuđenošću, nedostatkom komunikacije i povjerenja vjerojatnije će pokazivati svoje nezadovoljstvo kroz delinkventno i agresivno ponašanje (Buist, Deković, Meeus i van Aken, 2004). Dodatnim analizama je utvrđeno da je učinak privrženosti ocu na proaktivnu i reaktivnu agresiju posredovan privrženosti majci. Slično tome, uvođenjem privrženosti majci samopoštovanje prestaje biti značajnim prediktorom oba oblika agresivnog ponašanja. Dakle, učinak samopoštovanja na javljanje različitih oblika agresivnog ponašanja posredovan je privrženosti majci.

Nadalje, rezultati ovog istraživanja sugeriraju da su dimenzije grandioznost-manipulativnost i impulzivnost-neodgovornost pozitivni prediktori reaktivne i proaktivne agresije. Iako su neka istraživanja pokazala da adolescenti kod kojih je visoko izražena bezosjećajnost-neemocionalnost u svom ponašanju pokazuju kombinaciju proaktivne i reaktivne agresije (Fanti, Frick i Georgiou, 2009), dimenzija bezosjećajnost-neemocionalnost izraženija je kod antisocijalnih pojedinaca koji su skloniji ozbiljnijim i stabilnim agresivnim ponašanjima i nasilju (Frick, Stickle, Dandreaux, Farrell i Kimonis, 2005; Loeber, Burke i Lahey, 2002) što ujedno može biti objašnjenje za rezultate dobivene u ovom istraživanju. Osim toga, povezanost dimenzije bezosjećajnost-neemocionalnost s agresivnošću najmanja je u odnosu na ostale dvije dimenzije. Ovaj nalaz podupiru prethodna istraživanja koja sugeriraju da mladi kod kojih je visoko izražena dimenzija bezosjećajnost-neodgovornost pokazuju manje problema u ponašanju nego mladi s impulzivnim i narcisoidnim tendencijama (Frick, Bodin i Barry, 2000). Istraživanjima je utvrđeno da je dimenzija impulzivnost-neodgovornost u najvećoj je mjeri povezana s problemima u ponašanju, delinkvencijom i antisocijalnim ponašanjem što se pokazalo i u našem istraživanju (Kotler i McMahon, 2005).

No, uvođenjem triju dimenzija psihopatskih tendencija privrženost majci više nije značajni prediktor reaktivne agresije. Dodatnim analizama utvrđeno je da je učinak privrženosti majci na reaktivnu agresiju posredovan grandioznim i manipulativnim interpersonalnim stilom. Moguće je da mladi čije majke pokazuju nisku emocionalnu toplinu i visoku razinu odbijanja, sebe stavljaju na prvo mjesto, imaju visoko mišljenje o sebi i naglašen osjećaj veličine. Uslijed

toga, reaktivna agresija koju iskazuju predstavlja reakciju na percipiranu prijetnju i moguće narušavanje slike o sebi koju nastoje prikazati drugima. Za razliku od toga, nije utvrđena medijatorska uloga grandioznog i manipulativnog interpersonalnog stila u odnosu privrženosti majci i proaktivne agresije.

Postoji nekoliko ograničenja dobivenih rezultata koja mogu poslužiti kao osnova u planiranju budućih istraživanja. Uzorak sudionika u ovom istraživanju je prigodan što ograničava generalizaciju dobivenih rezultata. Istraživanje je provedeno transverzalno i potpuno se temelji na podacima dobivenim samoprocjenama, a kako se radi o specifičnoj tematici vrlo je važan subjektivni doživljaj ispitanika. Primjena intervjua za ispitivanje privrženosti mogla bi imati prednost među pojedincima čija je percepcija bliskih odnosa toliko iskrivljena i koji nisu u mogućnosti adekvatno procijeniti određeni aspekt bliskog odnosa što je čest slučaj kod osoba sa psihopatskim tendencijama. Nedostaci mjerenja psihopatije samoprocjenama odnose se na činjenicu da su osobe izraženijih psihopatskih tendencija sklone laganju te mogu biti neiskreni i u davanju procjena. Budući da ne doživljavaju određena afektivna stanja kao što su krivnja i empatija ne mogu točno izvijestiti o njihovom odsustvu. Mjere privrženosti vršnjacima koje nisu obuhvaćene ovim istraživanjem pružile bi uvid u interakciju između obitelji i vršnjaka i time bi se razjasnio zaštitni učinak privrženosti roditeljima na javljanje agresivnog ponašanja. Osim toga, provjera spolnih razlika u doprinosu privrženosti roditeljima, agresiji, samopoštovanju i psihopatiji pridonijela bi boljem razumijevanju odnosa tih varijabli kod adolescenata.

ZAKLJUČAK

Istraživanjem je utvrđena negativna povezanost između temeljnih oblika agresije (reaktivne i proaktivne) i kvalitete privrženosti roditeljima. Utvrđena je statistički značajna pozitivna povezanost između kvalitete privrženosti roditeljima i samopoštovanja. Kvaliteta privrženosti i psihopatske tendencije statistički su značajno negativno povezane.

Nadalje, utvrđeno je da postoji razlika između sigurno i nesigurno privrženih adolescenata. Kod sigurno privrženih adolescenata psihopatske tendencije i agresivno ponašanje su statistički značajno manje izraženi, a kvaliteta privrženosti i samopoštovanje su statistički značajno više izraženi nego kod nesigurno privrženih adolescenata.

Privrženost majci medijator je u odnosu privrženosti ocu i temeljnih oblika agresije, kao i u odnosu samopoštovanja i temeljnih oblika agresije. Dimenzija grandioznost-manipulativnost medijator je u odnosu privrženosti majci i reaktivne agresije. Dob, dimenzije psihopatskih tendencija grandioznost-manipulativnost i impulzivnost-neodgovornost prediktori su reaktivne i proaktivne agresije.

LITERATURA

- Allen, J. (2008). The attachment system in adolescence. U: J. Cassidy i P. Shaver (Ur.), *Handbook of Attachment: Theory, research and Clinical Applications*. (str. 637-665). New York: The Guilford Press.
- Allen, J.P., McElhaney, K.B., Kuperminc, G.P. i Jodl, K.M. (2004). Stability and change in attachment security across adolescence. *Child Development*, 75(6), 1792-1805.
- Allen, J. P. i Land, D. R. (1999). Attachment in Adolescence. U: Cassidy, J. i Shaver, P. R. (Ur.), *Handbook of Attachment, Theory, Research, and Clinical Applications*. (str. 434-465) New York: The Guilford Press.
- Allen, J., Moore, C., Kuperminc, G. i Bell, K. (1998). Attachment and adolescent psychosocial functioning. *Child Development*, 69, 1406–1419.
- Ammaniti, M., van Ijzendoorn, M. H., Speranza, A. M. i Tambelli, R. (2000). Internal Working Models of Attachment During Late Childhood and Early Adolescence: An Exploration of Stability and Change. *Attachment & Human Development*, 2(3), 328-346.
- Andershed, H., Köhler, D., Loudon, J. E., Hinrichs, G. (2008). Does the three-factor model of psychopathy identify a problematic subgroup of young offenders? *International Journal of Law and Psychiatry*, 3(31), 189–198.
- Arbona, C. i Power, T.G. (2003). Parental attachment, self-esteem, and antisocial behaviors among African American, European American and Mexican American adolescents. *Journal of Counseling Psychology*, 50, 40–51.
- Armsden, G. i Greenberg, M. (1987). The inventory of parent and peer attachment: Individual differences and their relationship to psychological well-being in adolescence. *Journal of Youth and Adolescents*, 16, 427–454.
- Arsenio, W., Shea, T. i Sacks, B. (2000). *Juvenile offenders' and comparison adolescents' conceptions of the emotional consequences of victimization: Relations with attachment and empathy*. Manuscript submitted for publication.
- Barnes, G.M., i Farrell, M.P. (1992). Parental support and control as predictors of adolescent drinking, delinquency, and related problem behaviors. *Journal of Marriage and the Family*, 54, 763-776.
- Baron, R.A. i Richardson, D.R. (2004). *Human aggression*. New York: Plenum Press.
- Bartholomew, K. i Horowitz, L.M. (1991). Attachment styles among young adults: A test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 226-244.

- Barry T.D., Thompson A., Barry C.T, Lochman J.E., Adler K. i Hill K. (2007) The importance of narcissism in predicting proactive and reactive aggression in moderately to highly aggressive children. *Aggressive Behavior*, 3, 185–197.
- Berlin, L.J., Cassidy, J. i Appleyard, K. (2008). The influence of early attachments on otherrelationships. In J. Cassidy i P. R. Shaver (Ur.), *Handbook of Attachment, Theory, Research, and Clinical Application*. (str. 333-347). New York: Guilford Press.
- Bezinović, P. (1988). Percepcija osobne kompetentnosti kao dimenzija samopoimanja. *Doktorska disertacija*. Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta
- Blair, R. J. R., Mitchell, D. G. V. i Blair, K. (2005). *The psychopath: Emotion and the brain*. Malden: Blackwell.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss*. Vol. 1, Attachment. New York: Basic Books.
- Buist, K. L., Deković, M., Meeus, W. i van Akenb, M. A. G. (2004). The reciprocal relationship between early adolescent attachment and internalizing and externalizing problem behaviour. *Journal of Adolescence*. 27, 251–266.
- Buschgens, C. J. M., van Aken, M. A. G., Swinkels, S. H. N., Ormel, J., Verhulst, F. C. i Buitelaar, J. K. (2010). Externalizing behaviors in preadolescents: Familial risk to externalizing behaviors and perceived parenting styles. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 19, 567-575.
- Bushman, B. J. i Baumeister, R. F. (1998). Threatened egotism, narcissism, self-esteem, and direct and displaced aggression: Does self-love or self-hate lead to violence? *Journal of Personality and Social Psychology*, 75, 219–229.
- Bynner, J. M., O'Malley, P. i Bachman, J.G. (1981). Self-esteem and delinquency revisited. *Journal of Youth and Adolescence*, 10, 407–441.
- Card, N.A. i Little, T.D. (2007). Differential relations of instrumental and reactive aggression with maladjustment: Does adaptivity depend on function? U: Hawley P., Little T., Rodkin P. (Ur.), *Aggression and adaptation: The bright side to bad behavior*. (str. 107–134) Mahwah: Lawrence Erlbaum,
- Carolson C., Uppal S. i Prosser E.C. (2000). Ethnic differences in processes contributing to the self-esteem of earlyadolescent girls. *Journal of Early Adolescence*, 20, 44-67.
- Catchpole, R. E. H. (2009). Attachment to caregivers and psychopathic characteristics among adolescents at risk for aggression *Dissertation Abstracts International: Section B: The Sciences and Engineering*, 70.
- Cohen, J. (1988). *Statistical power analysis for the behavioral sciences*. New York: Academic.

- Collins, N. L. i Read, S. J. (1990). Adult attachment, working models and relationship quality in dating couples. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 644-663.
- Cooke, D. J., Michie, C., Hart, S. D. i Clark, D. A. (2004). Reconstructing psychopathy: Clarifying the significance of antisocial and socially deviant behavior in the diagnosis of psychopathic personality disorder. *Journal of Personality Disorders*, 18(4), 337-357.
- Deklyen, M. i Greenberg, M. T. (2008). Attachment and psychopathology in childhood. U Cassidy, J. i Shaver, P. R. (Ur.), *Handbook of Attachment: Theory, Research and Clinical Applications*. New York: Guildford Press.
- Deković, M. (1999). Risk and protective factors in the development of problem behavior during adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 28, 667-685.
- Dodge, K.A., Lochman, J.E., Harnish, J.D., Bates, J.E. i Pettit, G.S. (1997). Reactive and proactive aggression in school children and psychiatrically impaired chronically assaultive youth. *Journal of Abnormal Psychology*, 106, 37-51.
- Dykas, M., Ziv, Y. i Cassidy, J. (2008). Attachment and peer relations in adolescence. *Attachment and Human Development*, 10, 123-141.
- Fanti, K. A., Frick, P. J. i Georgiou, St. (2009). Linking callous-unemotional traits to instrumental and non-instrumental forms of aggression. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 31, 285-298.
- Farrington, D. P. (2005). The importance of child and adolescent psychopathy. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 33(4), 489-497.
- Fass, M. E. i Tubman, J. G. (2002). The influence of parental and peer attachment on college students' academic achievement. *Psychology in the Schools*, 39(5), 561-573.
- Fergusson, D.M. i Horwood, L.J. (2002). Male and female offending trajectories. *Development and Psychopathology*, 14, 159-177.
- Fite, P. J., Greening, L. i Stoppelbein, L. (2008). Relation between parenting stress and psychopathic traits among children. *Behavioral Sciences and the Law*, 26(2), 239-248.
- Fite P.J., Colder C.R. i Pelham W.E. (2006) A factor analytic approach to distinguish pure and co-occurring dimensions of proactive and reactive aggression. *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 35, 578-582.
- Flight, J. I. i Forth, A. E. (2007). Instrumentally violent youths. *Criminal Justice and Behavior*, 34(6), 739-751.
- Frick, P.J., Stickle, T.R., Dandreaux, D.M., Farrell, J.M., i Kimonis, E.R. (2005). Callous-unemotional traits in predicting the severity and stability of conduct problems and delinquency. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 33, 471-487.

- Frick, P.J., Bodin, S.D. i Barry, C.T. (2000). Psychopathic traits and conduct problems in community and clinic-referred samples of children: Further development of the Psychopathy Screening Device. *Psychological Assessment*, 12, 382-393.
- Gao Y., Raine A., Chan F., Venables P.H. i Mednick, S.A. (2010). Early maternal and paternal bonding, childhood physical abuse and adult psychopathic personality. *Psychological Medicine*, 40(6), 1007-1016.
- Gomez, R. i McLaren, S. (2007). The interrelations of mother and father attachment, self-esteem and aggression during late adolescence. *Aggressive Behavior*, 33, 1-10.
- Greenberg, M., Speltz, M.L., DeKlyen, M. i Jones, K. (2001). The differential role of correlates in clinic referral for early conduct problems. *Development & Psychopathology*, 13(2), 255-276.
- Hamilton, C. E. (2000). Continuity and Discontinuity of Attachment from Infancy through Adolescence. *Child Development*, 71(3), 690-694.
- Hazan, C. i Shaver, P. R. (1994). Attachment as an Organizational Framework for Research on Close Relationships. *Psychological Inquiry*, 5(1), 1-22.
- Hiester, M. A., Nordstrom, A. H. i Swenson, L. M. (2009). Stability and change in perceived attachment to parents and adjustment outcomes during their first semester transition to college life: The influence of gender and residence. *Journal of College Student Development*, 50, 521-538.
- Holmqvist, R. (2008). Psychopathy and affect consciousness in young criminal offenders. *Journal of Interpersonal Violence*, 23(2), 209-224.
- Huntsinger, E. T. i Luecken L. J. (2004). Attachment relationships and health behavior: The mediational role of self-esteem. *Psychology & Health*, 4(19), 515-526.
- Kamenov, Ž. i Jelić, M. (2003). Validacija instrumenta za mjerenje privrženosti u različitim vrstama bliskih odnosa: Modifikacija Brennanova inventara iskustva u bliskim vezama, *Suvremena psihologija*, 1(6), 73-91.
- Kimonis, E. R., Frick, P. J., Fazekas, H. i Loney, B. R. (2006). Psychopathic traits, aggression, and the processing of emotional stimuli in non-referred children. *Behavioral Sciences and the Law*, 24, 21-37.
- Kirkpatrick, L.A., Waugh, C.E., Valencia, A. i Webster, G.D. (2002). The functional domain specificity of self-esteem and the differential prediction of aggression. *The Journal of Psychology*, 134, 401-421.

- Kosson D.S., Cyterski T.D., Steuerwald B.L., Neumann C.S. i Walker-Matthews S. (2002). The reliability and validity of the Psychopathy Checklist: Youth Version (PCL-YV) in nonincarcerated adolescent males. *Psychological Assessment, 14*, 97–109.
- Kotler, J.S. i McMahon, R.J. (2005). Child psychopathy: theories, measurement, and relations with the development and persistence of conduct problems. *Clinical Child and Family Psychology Review, 8*(4), 291-325.
- Laible, D., Carlo, G. i Roesch, S. (2004). Pathways to self esteem in late adolescence: The role of parent and peer attachment, empathy, and social behaviors. *Journal of Adolescence, 27*, 703-716.
- Laible, D. J., Carlo, G. i Raffaelli, M. (2000). The Differential Relations of Parent and Peer Attachment to Adolescent Adjustment. *Journal of Youth and Adolescence, 29*(1), 45–59.
- Larose, S. i Boivin, M. (1998). Attachment to Parents, Social Support Expectations, and Socioemotional Adjustment During the High School-College Transition. *Journal of Research on Adolescence, 8*(1), 1-27.
- LeCroy, C.W. (1988). Parent–adolescent intimacy: Impact on adolescent functioning. *Adolescence, 23*(89), 137–147.
- Levy (ur)(2001). *Handbook of attachment intervention*. Academic Press: Toronto.
- Lieberman, M., Doyle, A. i Markiewicz, D. (1999). Developmental Patterns in Security of Attachment to Mother and Father in Late Childhood and Adolescence: Associations with Peer Relations. *Child Development, 70*(1), 202-213.
- Liu, Y. L. (2008). An examination of three models of the relationships between parental attachments and adolescents' social functioning and depressive symptoms. *Journal of Youth and Adolescence, 37*, 941–952.
- Loeber, R., Burke, J.D. i Lahe, B.B. (2002). What are adolescents antecedents to antisocial personality disorder? *Criminal Behaviour & Mental Health, 12*, 24-36.
- Nouvion S.O., Cherek D.R., Lane S.D., Tcheremissine O.V. i Liewing L.M. (2007). Human proactive aggression: Association with personality disorders and psychopathy. *Aggressive Behavior. 33*(6), 552–562.
- Mattanah, J., Hancock, G., i Brand, B. (2004). Parental attachment, separation–individuation, and college student adjustment: A structural equation analysis of mediational effects. *Journal of Counseling Psychology, 51*, 213-225.
- Miller, J. D., i Lynam, D. R. (2003). Psychopathy and the five-factor model of personality: A replication and extension. *Journal of Personality Assessment, 81*, 168–178.

- Mikulincer, M., Florian, V., Cowan, P. A. i Cowan, P.C. (2002). Attachment Security in Couple Relationships: A Systemic Model and Its Implications for Family Dynamics. *Family Process*, 41(3), 405-434.
- Nekić, M. (2005). *Socijalna i emocionalna usamljenost u adolescenciji: uloga osobina ličnosti, privrženosti, socijalnih zaliha i socijalnih strategija*. Neobjavljeni magistarski rad. Zagreb: Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Pardini D.A. i Loeber R. (2008). Interpersonal callousness trajectories across adolescence. *Criminal Justice and Behavior*, 35(2), 173–196.
- Pardini, D.A., Lochman, J.E. i Powell, N. (2007). The development of callous-unemotional traits and antisocial behavior in children: Are there shared and/or unique predictors? *Journal of Clinical Child and Adolescent Psychology*, 36, 319-333.
- Raine, A., Dodge, K.A., Loeber, R., Gatzke-Kopp, L., Lynam, D., Reynolds, C., Stouthamer-Loeber, M. i Liu, J. (2006). The Reactive–Proactive Aggression Questionnaire: Differential correlates of reactive and proactive aggression in adolescent boys. *Aggressive Behaviour*, 32, 159-171.
- Ručević, S. i Duvnjak, I. (2010). Povezanost reaktivne i proaktivne agresije, privrženosti i samopoštovanja adolescenata. *Psihologijske teme*, 1(19), 103-121.
- Russell, L. A. (2004). Examination of the psychopathic personality inventory-revised and the psychopathy construct in a college sample. *Dissertation Abstracts International: Section B: The Sciences and Engineering*, 65(8-B), 4303.
- Smithmyer, C. M., Hubbard, J. A. i Simons, R. F. (2000). Proactive and reactive aggression in delinquent adolescents: Relations to aggression outcomes expectancies. *Journal of Clinical Child Psychology*, 29, 86–93.
- Smojver-Ažić, S. (1999). Privrženost roditeljima te separacija i individuacija kao odrednice psihološke prilagodbe studenata. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet u Zagrebu.
- Sprott, J.B. i Doob, A.N. (2000). Bad, sad, and rejected: The lives of aggressive children. *Canadian Journal of Criminology*, 42, 123–133.
- Tabachnick, B. G. i Fidell, L. S. (2007). *Using Multivariate Statistics*, 5th ed. Boston: Allyn and Bacon.
- Vitaro, F. i Brendgen, M. (2005). Proactive and reactive aggression: A developmental perspective. In R. E. Tremblay, W. W. Hartup, & J. Archer (ur.), *Developmental origins of aggression*. New York: Guilford Press. 178-201.

- Vitaro F., Gendreau P.L., Tremblay R.E. i Oligny P. (1998). Reactive and proactive aggression differentially predict later conduct problems. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 39, 377–385.
- Waters, E., Crowell, J., Elliott, M., Corcoran, D. i Treboux, D. (2002). Bowlby's secure base theory and social/personality psychology of attachment: Work(s) in progress. *Attachment & Human Development*, 4, 230-242.
- Wolfe, D. A. i Mash, E. J. (2006). Behavioral and Emotional Disorders in Adolescents *Nature, Assessment, and Treatment*. New York: The Guilford Press.
- Zimmerman, P. (2004). Attachment Representations and Characteristics of Friendship Relations During Adolescence. *Journal of Experimental Child Psychology*, 88, 83-101.